

Serge BRUNET, *Les prêtres des montagnes, la vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime (Val d'Aran et diocèse de Comminges)*, préface de Bartolomé Bennassar, Aspet, PyrÉGraph, 2001, 863 pàgs.

Amb aquest llibre Serge Brunet publica la seva tesi doctoral,¹ fruit d'una recerca dilatada i intensa. Brunet, professor de la Universitat de Toulouse-Le Mirail, és prou conegut en l'àmbit historiogràfic com a autor d'estudis d'antropologia cultural, altres de caire econòmic, i àdhuc de vessant politicomilitar.² Són les diverses cares de l'anàlisi d'una mateixa realitat, la de les petites comunitats del Pirineu central a l'època moderna, amb la Val d'Aran com a objecte prioritari.

L'autor, a partir d'una sòlida base historiogràfica, ha fet una recerca exhaustiva de fonts documentals. Els arxius parroquials aranesos (llibres de baptismes, matrimonis i defuncions, llibres de les fàbriques, confraries, fundacions, fons notariais, etc.); els fons de caire civil i eclesiàstic conservats a l'església de Vielha i actualment a l'Archiu Istoric Generau d'Aran; el fons documental de la Col·lecció Calzado de la Biblioteca de Les; i, finalment, els arxius externs: Archivo Histórico Nacional, Archivo General de Simancas, Archives Nationales, Service Historique de l'Armée de Terre (Vincennes), Archives diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères, Archives départementales de la Haute-Garonne, entre altres.

Brunet, d'altra banda, ha emprat la bibliografia general i especialitzada més recent, especialment dels àmbits historiogràfics francès i català i, alhora, ha integrat amb fluïdesa les fonts bibliogràfiques dels coetanis. Tanmateix, el buidatge bibliogràfic només es reflecteix a les notes a peu de pàgina, i, en canvi, la bibliografia final és selectiva.

Brunet fonamenta la seva obra no només en una vasta i exhaustiva recerca documental i bibliogràfica, sinó també en un intens treball de camp al territori, patent en les fotografies

1. Serge BRUNET, «Les prêtres des montagnes: Val d'Aran et diocèse de Comminges (vers 1550-vers 1750)», Paris, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1996.

2. D'ençà de la seva memòria de llicenciatura (Serge BRUNET, «Les montagnards et la frontière des Pyrénées XVII-XVIII s., étude sur les fondements d'une contestation», Paris, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1987) Brunet ha estudiat les comunitats pirinenques des d'òptiques ben diverses, tenint en el coneixement del territori i els comportaments col·lectius i rituals un fonament sòlid. Per exemple, el carnaval, l'organització eclesiàstica, les patzeries o les guerres de religió.

i els mapes que il·lustren l'obra, posats al servei de la simbologia (que relliga el passat i el present, que sacralitza i integra les creences), la iconografia, la toponímia i l'hagiografia. Observa l'oposició entre l'alta muntanya diabolitzada i la mitja i baixa muntanya humanitzades, i entremig la mitja muntanya, espurnejada d'ermites i oratoris. Als nuclis d'hàbitat permanent es trobaven els *comonidors*, construccions de múltiple funcionalitat, on es reunien els preveres per celebrar els seus àpats, però també on s'emmagatzemava el gra del delme i des d'on es conjuraven les tempestes; podien esdevenir, a més, llocs de guaita i de defensa, funcions que en alguns llocs prenia el campanar.

L'obra es troba dividida en set parts. A la primera l'autor analitza la església muntanyenca. Una aproximació a l'espai, no només el geogràfic, sinó també el ritual, amb tot el procés de formació dels llocs de culte. L'espai muntanyenc com a marc de la vida dels veïns, com a centre «productor» de preveres i com a zona de fronteres polítiques i eclesiàstiques no sempre concordants, el cas aranès n'és un dels més evidents. Els cercles de solidaritat que cohesionaven els clergues a nivell supralocal: els *mesaus*. L'anàlisi política, institucional i econòmica acaba d'arrodonir aquesta primera part, on s'estudia el paper del comerç —les patzeries—, l'endeutament aranès i les reformes imposades el 1616 pel visitador reial Juan Francisco de Gracia.

La segona part fa l'estudi de la Reforma al bisbat de Comenge, sota el guiatge dels cinc bisbes del segle XVII: Urbain de Saint-Gelais (1570-1617), Gilles de Souvré (1617-1623), Barthélemy de Donadieu de Griet (1623-1637), Hugues de Labatut (1637-1644), Gilbert de Choiseul (1644-1670)⁴ i Louis de Rechignevoisin (1677-1693). S'observa el paper reformista de les missions —especialment les dels jesuïtes— i de les congregacions forànies. Finalment, l'aparició d'un «nou prevere», sotmès a unes exigències molt més estrictes i a una formació i instrucció molt més rígida.

La tercera part és dedicada als veïns com a fidels. Les seves formes de devoció, amb l'intent de la jerarquia eclesiàstica de potenciar la devoció eucarística. Les múltiples cares de les celebracions: festa sagrada i festa profana, sotmeses a la pressió repressora del bisbat. La tensió generada per la potenciació de l'espai sagrat de l'església parroquial enfront del de les capelles i oratoris situats a l'entorn dels nuclis habitats. Les processons reprimides en l'ofensiva de la jerarquia per reconduir les formes de sociabilitat veïnal.

La quarta part aborda la fractura política de la guerra dels Segadors, de caràcter peculiar a la Val d'Aran a causa de la seva condició de territori fronterer entre regnes, la seva dependència eclesiàstica, i, ara, per la divisió interna en les diferents etapes del conflicte. L'actiu paper dels clergues aranesos, a favor de l'Arxiduc, a la guerra de Successió. La guerra de la Quàdruple Aliança va implicar un cert sentiment profrancès dels aranesos i va refermar la seva actitud reivindicativa, però d'altra banda, l'enfortiment de les monarquies va donar el cop final a les patzeries.

La cinquena part analitza el capellà inserit en la família, el que Brunet anomena «capellan de casa». Des del capellà-cap de casa del període medieval, fins al capellà-cabaler col·locat a la professió clerical, i la seva assumpció d'una funció clara com a membre lletrat de la família i garant de les necessitats materials i espirituals d'aquesta.

La sisena part estudia la relació entre la comunitat de preveres i la comunitat local a través del complex mecanisme de les fundacions de misses —essencialment d'òbits— i tota la xarxa d'instruments de crèdit que generaven —censals, violaris i vendes a carta

3. Qui malda infructuosament per la reconciliació entre Roma i el jansenisme.

de gràcia. Això implicava entrar en el mercat de la terra, on actuaven més com a mitjancers que com a acumuladors. Finalment, analitza la crisi del sistema de beneficis obituaris; la força de les comunitats de preveres, visible a través de la vigència del patronat col·lectiu;⁴ la gestió de les fàbriques parroquials, els seus ingressos (el delme) i la seva organització, tot plegat molt mediatitzat per la comunitat local.

La setena i última part ens introdueix en el món de les creences i dels hàbits lligats als rituals entorn de la «comunitat dels morts»: les pràctiques testamentàries (testaments de pietat), les cerimònies de l'enterrament, l'elecció de la sepultura i la inhumació a l'interior o a l'exterior de les esglésies, el banquet fúnebre i el dol. Acaba el capítol amb una anàlisi etnoarqueològica dels cementiris, com a territori de la comunitat diferenciat, organitzat i ritualitzat.

Clouen el llibre una conclusió, un apèndix documental (patzeria de 1513, confraries, devocions, etc.). Un glossari (amb la forma aranesa o catalana dels mots) tant sobre termes politicoinstitucionals de la Val d'Aran, com sobre els lligats a la seva administració parroquial. Índexs (de noms, de llocs, de persones i de temes), tanmateix no exhaustius. I, finalment, les fonts (arxivístiques i bibliogràfiques).⁵

L'obra, per la seva complexitat, permet fer-ne diverses lectures, aquesta ressenya se centra en la que remarca els aspectes comunitaris i de sociabilitat. Cal dir que Brunet analitza la comunitat aranesa, contextualitzant-la amb les comunitats pirinenques veïnes (valls de Luchon, Oueil, Larboust, Louron, Aure i Nestes). El resultat és un marc pirinenc que emergeix com un món de comunitats, on múltiples fronteres s'entrecreuen i on la subsistència depèn més d'actuacions col·lectives i comunitàries que no pas de les individuals i particularistes. En són exemples, per parlar només de l'àmbit eclesiàstic, les comunitats de preveres, els *mesaus* que associaven clergues de diferents parròquies, o les confraries que ultrapassaven moltes vegades la seva funció religiosa. L'obra de Brunet va, doncs, molt més enllà d'un llibre d'història de les mentalitats, tot i el seu títol, perquè en l'estudi de l'organització eclesiàstica aranesa en particular, i la pirinenca en general, desborda aquests límits, i fa aportacions essencials a través d'incursions en la història econòmica, social i política, i alhora cospa l'intricat entramat comunal de la Val d'Aran.

Brunet destaca els pols entorn dels quals s'organitzava aquella societat: la casa i la comunitat, com a estructures de reproducció econòmica i social. L'hereu vetllava per perpetuar la casa, i per fer-ho tenia dues vies: les estratègies matrimonials i la sortida cap a la professió eclesiàstica⁶ dels seus membres. La comunitat de preveres assegurava el sosteniment d'aquell membre que la casa no podia assumir i que s'hauria vist obligat a emigrar. Aquí rau, en part, l'explicació de l'èxit del reclutament sacerdotal a les altes valls pirinenques —on es concentrava el 15,2% de la població del bisbat— que formien

4. La identitat i força de la comunitat de preveres fou refermada per la butlla de Juli III, de 1552, que reconeixia el dret comunitari de nomenament de rector.

5. Les cites documentals, sense indicació explícita, són traduïdes al francès —probablement amb l'interès d'apropar-les al lector—, tanmateix això impedeix al lector de gaudir de la riquesa lèxica dels documents i de les múltiples varietats i influències lingüístiques (català, castellà, aranès i francès) que traspuja la documentació aranesa.

6. Tema no pas nou, ha estat estudiat, per exemple, per Ferrer en el cas del Bages, on detecta unes estratègies ben diferenciades: els eclesiàstics eren homes procedents de la petita noblesa, d'algunes cases de pagès importants i de la burgesia urbana, i, en canvi, la menestralia urbana, petits pagesos i jornalers no col·locaven els seus fills en religió. Llorenç FERRER, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, 638.

un 42,9% dels diaques comengesos. Ho demostra el fet que al segle XVIII els aranesos representessin el 20,9% dels 907 diaques de Comenge, mentre que la població aranesa suposava només un 3,6% del total demogràfic. Alhora, els fluxos interns a l'Aran demostren, també, una major «producció» de clergues a les comunitats de la part alta de la Val, i a Vilac, que no pas a les de la part baixa. Val a dir que aquesta vall se situava en la franja de major densitat clerical de la diòcesi: 1 prevere per 40-150 habitants —de 3 a 8 preveres— mentre que hi havia zones on la proporció era 1/500.

En el procés medieval d'apropiació del delme, a les comunitats muntanyenques triomfà el sistema del pot comú, indivisible, compartit per la comunitat de preveres i les fàbriques parroquials. Això tendia a reforçar el quadre parroquial en relació amb les estructures que tenien més abast (vall i *terçon*) i més antigues, que subsistien en les devocions obituàries: els *mesaus* o *taules*. A partir de llavors les comunitats de preveres —estudiades a fons per Moliné⁷— i la parròquia en si, anaren prenent molta més força. En aquest context molts veïns aspiraven a col·locar els seus fills com a porcioners. En aquest context es constata que l'oposició muntanyenca al delme no qüestionà mai el cobrament, sinó el seu desviament cap a persones o entitats externes al lloc, o cap al bisbe o al capítol de la catedral.

Les fàbriques parroquials, amb una forta intervenció de membres del *conselh* de la universitat, gestionaven el delme (amb una taxa a l'entorn d'1/8) i n'asseguraven la redistribució als veïns del lloc o com a màxim als del *terçon*. Els arrendaments de l'església, presents en la documentació dels *conselhs* de les universitats, demostren que l'arrendatari, a més de garantir el servei del culte, havia de gestionar el gra del delme com si fos una botiga del blat.⁸ En època de carestia, la funció solidària era fonamental, per exemple, a Vilamòs els anys 1782, 1789, 1791, 1792 i 1794 els ingressos decimals no foren arrendats, sinó deixats a les famílies.

Brunet compara l'entrada en la comunitat de preveres amb l'entrada dins la comunitat local. La comunitat de preveres, ultra la funció d'acollir els cabalers, com ja s'ha dit, actuava com un centre redistribuidor (per via de venda o per via de préstec) del gra obtingut a través del delme, a més de facilitar la circulació de diners (per via de préstec) i agilitar el mercat de la terra.

Ultra l'àmbit parroquial, la sociabilitat sacerdotal tenia els seus fonaments també en els *mesaus* o *taules*, d'extensió supralocal (*terçon*). Hi pesava més l'aspecte solidari i de sociabilitat que no pas el devocional, si bé la celebració de les honres fúnebres era una de les seves finalitats essencials. La *taula* de Pujòlo tingué una força molt més accentuada que la resta de *taules*, paral·lela a la permanència dels vincles de *terçon* de la part alta de la Val. S'observa, doncs, l'asincronia de la compartimentació territorial i institucional, molt més primerenca en els *terçons* de la part baixa.

L'implacable apogeu de la Reforma es fa palès en les missions dels jesuïtes i en la tasca de control a través de la formació dels clergues perquè adoptessin noves actituds cíviqües i pastorals d'acord amb els corrents reformistes. L'informe de la missió del pare Forcaud (1643) constata les divergències del clergat aranès respecte a les normes canòniques oficials i retratava els vincles estrets entre veïns i pastors. L'intent d'implantar

7. Enric MOLINÉ, «Organitzacions eclesiàstiques autònomes al Pirineu durant l'Antic Règim: les valls d'Àneu, de Boí i d'Aran», *Urgellia*, 5, 1984, 331-452.

8. M. Àngels SANLLEHY I SABI, «Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): dels usos comunals a la dependència econòmica», tesi de doctorat, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1996, 252-276.

les congregacions foranes —conferències eclesiàstiques, estudiades per Joaquim M. Puigvert,⁹ per al cas català— xocà amb la tradició dels *mesaus* on pesava l'aspecte solidari, associatiu i festiu, més que no pas el pastoral. A més, els cercles territorials no eren els mateixos, cosa que provocà el conflicte entre els preveres de Pujòlo i d'Arties e Garòs que —com que eren de dos *mesaus* diferents— no volien formar part de la mateixa conferència eclesiàstica.

La realitat del prevere medieval, amb dona i infants, cap de casa que exercia diversos càrrecs i oficis (cònsol, batlle, síndic, tauler, llenyataire, pagès o traginer) anà desapareixent. El prevere restà a poc a poc limitat a les funcions eclesiàstiques i esdevingué «*capellan de casa*», cabaler que entrava en una comunitat —la de preveres— però que no deixava la casa, ans al contrari, des de la seva nova comunitat vetllava per la seva reproducció i consolidació (apadrinament dels infants, llegats), fins i tot a vegades hi vivia (a l'espai anomenat *abadia*) i exercia com a mestre d'infants, notari, home de lletra. Brunet localitza i cartografia les *abadies* de Vilac.

L'adveniment del nou prevere es produí amb l'exigència d'unes normes de reclutament i formació més estrictes per assolir el grau clerical. S'ampliaren les escoles parroquials (algunes encara tenien el nom d'escolanies, de tradició medieval). D'altra banda, la formació¹⁰ era garantida a través del seminari de Saint-Gaudens, obert el 1712. Al segle XVIII arribarà, però, la crisi del sistema. Hi havia una forta pressió episcopal pel finançament dels estudis dels preveres, el «patrimoni de vila» fou reemplaçat pel «patrimoni de casa»,¹¹ això féu que es distanciessin els interessos de la comunitat de preveres i de la universitat. El prevere cada cop era més substituïble com a home de lletra, ja que la comunitat havia generat altres figures (advocats, metges, notaris...) que podien exercir aquesta funció.

L'empena reglamentadora atacà també els aspectes associatius i festius: celebracions, processons, romeries, banquets fúnebres, etc. L'excusa era vetllar per la salut financera dels comuns i la salut espiritual dels veïns. L'intent reformador també atacà l'estructura territorial del culte. El 1613, Gràcia comptabilitzava 69 llocs de culte (entre esglésies, oratoris i capelles), és a dir, un per cada 12 focs. Malgrat l'ofensiva de la Reforma, l'activitat constructiva no s'aturà. A finals del segle XVIII n'hi havia una xifra encara major (79 llocs de culte), amb importants centres situats fora dels nuclis habitats, per exemple Montgarri.

La creació de confraries estava també adreçada a la reconducció de l'activitat dels *mesaus*, però no sempre s'hi reeixí. El 1770 les confraries araneses tenien 3.708 membres, sobre una població de 5.629 habitants. No hi havia cap confraria sota la invocació del Santíssim Sagrament. Destacava la del Rosari (23,5%), les de la Mare de Déu (17,5%) i les de Sant Jaume (13,2%). Però no totes les confraries eren iguals, Brunet destaca la germandat de Pujòlo com una associació que va esdevenir la milícia armada de la part alta de la Val. Fundada el 1635, no era una confraria normal, les seves atribucions

9. Puigvert analitza el decret gironí de 1718, que al mateix temps que establia les conferències eclesiàstiques al bisbat de Girona, posava fi a les velles germandats de clergues, dedicades a canalitzar ajudes i socors mutus, i amb una vessant de sociabilitat —àpats col·lectius—; tanmateix el 1722 foren autoritzades novament, dins el marc de les conferències eclesiàstiques, Joaquim M. PUIGVERT I SOLÀ, *Església, territori i sociabilitat als segles XVII-XIX*, Vic, Eumo, 2001, 91-94.

10. Ferté quantifica (per al període 1749-1788) l'elevada proporció de comengesos (6,9%) a la Facultat de Teologia de Tolosa.

11. Figures amb la mateixa finalitat que les «causes pies per estudiants estudiar».

funeràries no eren pas el seu objectiu primordial. La incorporació dels preveres hi era automàtica, la dels laics, lliure. Era més una associació de socors mutus (amb farmacièutic i cirurgià aconductats) que no pas una confraria devocional. Aquesta germandat va tenir un paper fonamental en el desenvolupament de la guerra dels Segadors a la Val —com ha estudiat Jordi Vidal¹²— pel seu enfrontament amb el Conselh Generau.

Brunet, pel que fa a l'altre gran esdeveniment bèl·lic, la Guerra de Successió, observa que la Val d'Aran prengué partit per la causa austríacista amb el clergat al capdavant. Els capellans-miquelets —estudiats per Núria Sales en altres contradres¹³— són prou presents en aquest període, amb escàndol de les autoritats eclesiàstiques i militars, i ni el bisbe Choiseul, ni tampoc els seus successors van sortir-se'n d'aturar-los. Nombrosos preveres formaven part de l'escamot que assassinà a Areny el baró de Les, fidel filipista. El final de la guerra suposà canvis polítics, administratius i la fi de les patzeries, un signe que la monarquia cada cop tolerava menys l'activitat autogestionària dels seus súbdits.

Les fundacions obituàries, que tingueren un paper tant o més important que el delme, es basaven en dues motivacions complementàries: pregar pels morts i assegurar el servei de la litúrgia. Fundadors de tota mena (individus, caps de casa, confraries, universitats o *terçons*) expressaven el seu desig d'assegurar un ingrés per als clergues. Segons remarca Brunet, l'enfonsament general de les fundacions de misses al segle XVIII rau en la desaparició dels clergues originaris del lloc i, per tant, en la pèrdua de la seva funció reproductiva.

El món dels difunts enllaça amb el dels vius a través de rituals de doble vessant, socials i litúrgics (testament, enterrament, funerals). L'obra retrata tot l'univers de solidaritats familiars, locals i de *terçon*, des del paper del «*cap de dô*», fins a l'elecció prioritària del «*vas de casa*» com a fossar. El cementiri, annex a l'església i a la plaça d'armes, constituïa l'enclos parroquial i el lloc de reunió comunitària. Les múltiples restes de monuments funeraris antics integrats en les edificacions de les esglésies constituïen un signe de fusió cultural i de continuïtat. Als enterraments es reproduïa la jerarquia social dels vius: els benestants dins l'església —prohibit a finals del segle XVIII—, al cementiri, la separació entre veïns i forasters, és a dir la reproducció de l'exclusió del no-membre de la comunitat. També els albats (*parbols*) eren enterrats en lloc a part.

Es pot concloure que l'estudi de Brunet és una obra fonamental i un referent insubstituïble per conèixer la història moderna de la Val d'Aran, i no només des del vessant eclesiàstic, ja que hi són analitzats en tota la seva amplitud, territori, comunitats, cases, individus, actituds cíviques, polítiques i religioses, xarxes de relacions econòmiques i de sociabilitat... La Val d'Aran, terra cruïlla de fronteres, d'ençà de 1805 passà a formar part de la diòcesi d'Urgell, tot deixant enrere la seva llarga història de vinculació a la diòcesi de Comenge. Fins llavors, la no-concordança de límits polítics i eclesiàstics fou un element utilitzat —amb entrebancs, però amb èxit— per assolir l'objectiu de consolidar l'autonomia eclesiàstica i de garantir la pervivència d'una organització peculiar i plenament solidària d'aquelles comunitats de muntanya: delme redistribuït, rectors nomenats pels veïns, fàbriques gestionades per la universitat.

M. ÀNGELS SANLEHY I SABI

12. Jordi VIDAL I PLA, «La Guerra dels Segadors a la Vall d'Aran (1640-1643), revolta popular i conflicte polític», *La revolució catalana de 1640*, Barcelona, Crítica, 1991, 192-210.

13. Núria SALES, *Senyors bandolers, miquelets i botiflers: estudis d'història de Catalunya (segles XVI al XVIII)*, Barcelona, Empúries, 1984.